

AZ ESKÜ MINT BIZONYÍTÁSI ESZKÖZ

KARÁCSONY ANDRÁS

Az MTA-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH) blogja

A SZERZŐ:

PROF. DR. KARÁCSONY ANDRÁS

Az MTA-ELTE

JOGTÖRTÉNETI KUTATÓCSOPORT
TUDOMÁNYOS FŐMUNKATÁRSA

KARACSONY@AJK.ELTE.HU

2023. március 6.

Michel Foucault (1926-1984) életművének központi kérdése a tudás és a hatalom

viszonya volt. A jogtörténeti vizsgálódások számára két könyve bír jelentőséggel. Az egyik a *Felügyelet és büntetés*, a másik pedig *Az igazság és az igazságszolgáltatási formák*.¹ Az alábbiakban az utóbb említettre koncentrálok. Foucault az *Iliászt* és az *Oidipusz királyt* elemezve mutatta be a görög „bíráskodási gyakorlat” átalakulását. A Foucault által használt „bíráskodási gyakorlat” kifejezést nem szabad modern értelemben, egy meghatározott intézményrendszerhez kötöten elgondolni.

Gondolatmenetét inkább úgy értelmezhetjük, hogy azt vizsgálta, miként születtek megfellebbezhetetlen, azaz a szokás és a hatalom tekintélyével bíró ítéletek?² Foucault azt vizsgálta, milyen eljárások segítették az igazság kiderítését a Kr.e. VIII. század és V. század közötti időszakban? E tekintetben az *Iliász* XXIII.

énekének szövegét tartotta különösképp fontosnak. Itt ugyanis – abban a részben, ahol Homérosz a Patroklosz halála alkalmából rendezett kocsiversenyről számolt be – szabályokról és a szabályok betartására vonatkozó ítélkezési módról szerezhetünk tudomást. A verseny szabálya szerint a kör megtétele a feladat, és ennek során a fordulónál elhelyezett cölöpöt a lehető legjobban megközelítve kell megkerülni.

Akhilleusz kijelölte a célt, és a szabályok betartása végett egy megfigyelőt állítatott a cölöphöz, aki felel a szabályok betartásáért, s e tekintetben tanúskodhat. Mint olvasható: „S oda küldte ki megfigyelőnek isteni Phoinxot, ki csatákba kísérte apját, hogy szemlélje futásukat és mondhasson igaz hírt.” A verseny során Antilokhosz csellel megelőzi Meneáloszt, aki dühében felkiált: „Antilokhosz, nálad nincs szörnyebb földi halandó; menj! rosszul hittünk mi

akhájok idáig okosnak: eskütevés nélkül mégsem viszed el te a díjat.” Így is lett. A célba érést követően Meneálosz felszólítja Antilokhoszt: „esküdj meg földrázó Föld-emelőre, hogy nem akart csellel tartottad az én szekereim föl”³. Antilokhosz meghátrál, s elutasítja a próbát, s ezzel elismeri a szabálytalanságot. Foucault e történetben azt találta furcsának, hogy az igazságkeresésben senki sem foglalkozott a cölöpnél elhelyezett megfigyelővel, aki látta, hogy történt-e szabálytalanság s tanúskodhatott volna erről. „Ez volna tehát az igazság próbájának ősrégi gyakorlata, melyben a tények megállapítása, a tanúvallomás, a nyomozás és a kivizsgálás helyett a pusztá próbatétel játssza a főszerepet” – állapítja meg Foucault – majd hozzáteszi: ezzel nemcsak az ókori görög társadalomban, hanem a középkorban is találkozhatunk.⁴

Ezzel szemben Szophoklész Oidipusz királyában, amelyet Kr.e. V. században mutattak be, már megjelenik és fontossá válik a tanúskodó személy. Amikor Oidipusz Laiosz gyilkosa után kutat, felmerül annak lehetősége, hogy van még élő szemtanúja e régi eseménynek, s őt kellene kikérdezni. Így jutnak el ahhoz a pásztorhoz, aki szemtanúja volt a gyilkosságnak és átadta egy másik pásztornak a halálra szánt gyermek Oidipuszt. A két pásztor szembesítése, azaz két szemtanú emlékezésének szembesítése az igazság kiderítésének kulcsmozganata. Foucault szerint ez azt mutatja, hogy az ekkori Athénban megvalósult a hatalom és az

MICHEL FOUCAULT

igazság elválasztása. Az ismeretszerzés tanús-kodásra, emlékezésre, nyomozásra támaszkodik. Létrejött annak joga, hogy egy hatalom nélküli igazságra lehet hivatkozni egy igazság nélküli hatalom ellenében. A nyomozás születésének története azonban a későbbiekben elfeledett maradt, s csak a kései középkorban bukkant elő újra. A korai középkorban ugyanis az egyének peres ügyeit a próba (próbatétel) szabályozta. A tanú nem beszámolót adott arról, hogy mi történt (nem ismeretet közvetített az eljárásban döntők számára), hanem a perbevont személyt hitelesítette, vagy hiteltelenítette. A vádlottnak esküt kellett tenni. Az eljárás nem azt derítette ki, hogy ki mond igazat, hanem hogy ki az erősebb, ki tartja be az eljárás szigorúan formalizált szabályait. Az egyházi gyakorlatból a jogrendbe átkerülő nyomozás csak a 12-13. században bukkant fel újra.

Az eskü (a próbatétel) kérdéskörével Max Weber (1864-1920) munkáiban is találkozhatunk. Weber szerint az eskü problematikája a „szerződési szabadság” előtörténetének vizsgálatában bukkan fel. A modern korban – mint ismert – a szerződést jogi kényszer szavatolja. Miként volt ez régebben? A jog korai szakaszában a szerződés azt jelentette, hogy általa a szerződésben érintett személyek jogi minősítése, egyetemes helyzete, társadalmi habitusa változik meg, azaz a szerződés a

személyiség egészét átfogta. Ez persze csak azért következhetett be, mert a szerződést mágikus erejűnek tartották. A szerződés „testvéri kapcsolatot” teremt, például a szerződő felek egybefolytatják vérüket (vérszerződés). A szerződés következtében tehát az érintett személyek minőségileg más helyzetbe kerülnek.

Ezt a szó legszorosabb értelmében vett 'hús és vér' aktust formalizálja és lassan felváltja az eskü. Ami egyébként nemcsak az ún. „testvéri szerződés” egyetemes formája lett, hanem egyúttal megfelelőnek tűnt más, „célirányos” kapcsolatok szavatolására is. A „célirányosság” azt jelenti, hogy a kapcsolat nem kívánja a személy egészének bevonását (megváltoztatását), hanem csak egy-egy konkrét részterületre vonatkozik. Az eskü mint egyetemes forma sikere éppen ebben a kettőségben gyökerezett. Azzal, hogy képes volt bizonyos szerződések esetében a személy viselkedésirányának egésze tekin-

tetében a változást szavatolni, mintát adott a különböző *partikuláris* célok biztosítására is. Erre az univerzalizálódásra utal Weber is, amikor a következőket írja: „az eskü alkalmas eszköz arra, hogy szavatolja az ilyen megállapodásokat, bár eredetileg nem erre szolgál”.⁵ Az esküben tehát már nem csak az nyert jelentőséget, hogy ki tette az esküt (azaz a személy), hanem az is, hogy *mire* vonatkozott az eskü (azaz az eskü tárgya).

Az eskü mágikus átokkal sújtotta azt, aki megszegte, és e forma erejét mutatja, hogy differenciált társadalmi viszonyok között is sokáig pótolta mindenfajta garanciát, még azt is, amit egyébként az időközben kialakult jogi kényszer biztosítani tudott volna.

Az esküvel nyújtott segítség kezdetben nem valamilyen „tény” igazságára vonatkozott, hanem az esküvel segítettnek azon „jogát” támogatta, hogy ne sújtsa isteni átok. Az eskü konstitutív szerepet játszott az ún. vádelvű eljárásban (ahol a bíró a felek közreműködéséhez volt kötve). Ugyanis az eskü teremtette meg annak a lehetőségét, hogy a bíró számára egyáltalán létezzen egy összefüggés (tény, személy). Ha valamelyik fél eskü révén nem vont be egy összefüggést a perbe, akkor az adott összefüggés (tény, személy) a jog szempontjából nem létezett.

Noha korunk igazságszolgáltatási eljárásában - minden bizonytalanságával együtt – felértékelődött a szemtanú beszámolója, az eskü, legalábbis a tanúvallomásokban, változatlanul jelentőséggel bír. A tanúvallomást tevő személy hiteleségét fejezi ki.

Hivatkozások:

- 1 Foucault, Michael: *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Gondolat, Budapest, 1990.
- 2 Foucault, Michael: *Az igazság és az igazságszolgáltatási formák*. Latin Betűk, Debrecen, 1998
- 3 Foucault 1998 25-61. p.
- 4 Az idézett helyek: Homérosz: *Iliász*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 398., 399-400, 403. p.
- 5 Foucault 1998 27. p.
- 6 Max Weber: *Gazdaság és társadalom (Jogsociológia) 2/2*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1995. 29. p.

Képek elérhetősége:

1. oldal: Michel Foucault <https://images.app.goo.gl/JLCzNhN2b5fH4Zm96> 2023. 03. 05.
2. oldal: Michel Foucault: Az igazság és az igazságszolgáltatási formák <https://images.app.goo.gl/BHVgDqe9fHTy31CU6> 2023. 03. 05.